

ՊԱՏՄԱ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Հ. Ճ. ՍԻՐՈՒՆԻ

ԵՂԻՇԵ ՊԱՏՈՒԱՐՔ ԴՈՒՐՅԱՆ

1. ՀԱՐՅՈՒՐԱՄՅԱԿ ՄԸ

Եմ գիտեր ինչո՛ւ այսքան խռովեց զիս Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին նախաձեռնությունը Եղիշե պատրիարք Դուրյանի ծննդյան հարյուրամյակը տոնելու։ Անո՛ր

համար արդյոք, որ մարդ կհուզվի, երբ սիրած մարդիկը միտքը կբերե հանկարծ, իր չսպասած մեկ պահուն։ Կամ թե անուշ ու տխուր հուշերով լեցուն շրջանի՞ն համար արդյոք, որ մտքիդ առջև կուգա մեկն, հին դեմքերը ոգեկոչած միջոցիդ։

Բայց ինձի կթվի, թե այդ խռովքը նաև անոր համար է, որ առիթ մը կըլլա ան ինձի քանի մը տող գրելու մարդու մը մասին, որ ոգևորած է մեր պատանեկությունն ու երիտասարդությունը, և զոր հիմա հիշելու ալլես առիթներ գրեթե չունինք։ Հորելյանները, զորս ատեն-ատեն կտոնենք, իմաստ մը պիտի չունենային ինքնին, եթե առիթ չտային մեզի պահ մը ետև նայելու և մեր երեկը դիտելու համար, մեր միտքը բերելու համար երեկվան մարդիկը և դատելու համար զանոնք նոր օրերու մեր փորձությունամբ։

Անգամ մը գրած եմ ես Դուրյանի մասին, ասկե ճիշտ երեսուն տարի առաջ, երբ անոր հիանամյակը կտոնվեր։ Հողվածներու շարքը, զոր այդ առթիվ տպեցի, հետո տեղ գտավ իրեն ձոնված «Մշակն ու վարձքը» հատորին մեջ ալ։

Երբեմն, երբ կթղթատեմ հին գրվածքներ՝ վերապրելու համար միամտության ու խան-

դավառության, հույսերու և հուսախաբությանց մեր հին օրերը, առիթը կունենամ այդ հողվածներն ալ աչքե անցնելու։

Կկարծեի այն ատեն, թե Դուրյան պատրիարքի մասին ըսած եմ լրիվ ամեն բան. բայց կտեսնեմ հիմա, որ անոնց մեջ ըսված է ինչ որ մարդ կըսե ապրող մարդու մը համար։ Որքան ալ անկեղծ ըլլա մարդ, ինչպես որ փորձած եմ ըլլալ իմ հողվածներուն մեջ, չի կրնար ամեն բան ըսել. հյուրի մը առջև մարդ չի խոսիր ամեն բան։

Պետք է մարդ հողը մտնե, որպեսզի կարենաս զայն լրիվ տեսնել, ու պետք է սուգն ալ անցնի, զայն կարենալ դատելու համար։

Հիմա, որ անցեր է արդեն երեսուն տարի, երբոր սուգը մարեր է վաղուց և մեղմացեր անձին հմայքը, կրնանք խոսիլ իր մասին ևս պաղարյուն։

Որքա՛ն տեղին է արտացոլել սա քանի մը տողը, զորս Դուրյան ինքը կգրեր հառաջաբանին մեջ իրիմյան Հայրիկի «Ամբողջական երկ»-ին, որ 1929-ին լույս տեսավ. «Դուցե ումանք կանուխ նկատեն իրիմյանը վերապրեցնելու պետքը, քանի որ անոր հասարակաց հմայքը դեռ չէ ջնջված այն կուրծքերեն՝ որ անոր շունչովը բաբախեցին. ու դեռ ապրող սերունդ մը կա մեր մեջ, որ անոր կյանքն ու գործերը կպատվեն կենդանի պաշտումով մը. դեռ վարադաթև Արծիվին թռիչքը կհածի մեր մթնոլորտին մեջ, իր լուսավոր սովերը դեռ բաժնված չէ մեր արևեն, դեռ

իր ձայնն ու հառաչանքները, իր երգերն ու պատգամները շեն մարած, շեն մոռցված»։ Այլևս կանուխ չէ գրել նաև իր մասին։

Հարկ կա՞ր այս նոր ուրվանկարին, երբ արդեն այնքան շատ բան գրված է անոր մասին, ու երբ հորեկանեն հետո լույս տե-

վրա, երբ, ինչպես կըսեր Չոպանյան, «Քիչ անգամ մեր մեջ անձնավորություն մը, և այնպիսի բարդ ու ճոխ անձնավորություն մը՝ ինչպես է Դուրյան սրբազանը, ուսումնասիրված է այնքան բազմակողմանի, խորաթափանց ու անկողմնակալ ըմբռնողությամբ և արտահայտված այնքան նրբու-

ԵՂԻՇԵ ՊԱՏՐԻԱՐԿ ԴՈՒՐՅԱՆ

սած «Մշակն ու վարձքը» իր մեջ այնքան դրվագներ կամփոփե անոր կյանքին, բոլորն ալ գրված զինք մոտեն ճանշողներն։

Հնարավոր էր մանավանդ Դուրյանի մասին նոր բան ըսել, երբ անոր կյանքը այնքան խնամքով վերլուծեց իր սանն ու հաջորդը Արմաշի մեջ ու Երուսաղեմի Աթոռին

Թյամբ, ճշտությամբ ու հրապույրով, ինչպես հաջողած է ընել Թորգոմ սրբազան իր այս գործին մեջ»։

Ինձի այնպես կթվի սակայն, թե միշտ նոր բան կարելի է ըսել մարդոց մասին, որոնք այնքան խորունկ են և բարդ՝ ինչպես Դուրյանն էր, և առհասարակ միշտ կարելի է

նոր բան գտնել ըսելու՝ երբ ժամանակը կհանարձան քեզ նյութեր:

Երբ երեսուն տարիներ առաջ, հողվածներու ակնարկված շարքը նվիրեր էի Դուրյանին, ուրվանկարելի հետո զայն իր կյանքին և գործունեության զանազան երեսներուն մեջ, ըսեր էի, թե ան ժլատ է եղած իր գիտական պաշարը հանրության ինչքը դարձնելու ու ահա, իր սաներին մեկը՝ Շահն վարդապետ Գասպարյան, հետագային արքայական կոչում, կշտամբեր էր զիս ըսելով, որ «Դուրյան սրբազանը հեռվին միայն ճանչցող՝ համբավ շինած, հատորներ արտադրած գրագետ մը, հողվածի մը վերջը «քանքարաթաքուց»-ի ամբաստանությունը կըներ սրբազան հոբելյարի մասին», և կավելցներ. «Քանի՜ անարգար պարսավ էր այդ: Մարդիկ կամովին աչքերին փակած ըլլալու են միայն, անտեսելու համար Դուրյանի հաղորդականությունը, որով հիսուն տարիներ և մինչև օրս՝ Կոստանդնուպոլսո, Պարտիզակի, Դպրեվանքի, Զմյուռնիո և այժմ ալ Ս. Սաղեմի մեջ՝ իր հմտութենէն բաժին, իր խորհուրդներին ներշնչում և իր քարոզներուն ձեռն ու իմաստեն՝ հավատք ու մխիթարություն կարտադրե անխնայ: Այս տողերը գրողը հավակնությունը շունի Դուրյանի մտերմության մեջ ապրած ըլլալու, և անոր աշակերտ ըլլալու բախտն

ալ ունեցած չէ: Բայց ան կհավակնի այնուամենայնիվ, թե կրցած է Դուրյանը ճանչնալ: Ու կարելի չէր շճանչնալ մեկը՝ որ քեզ կառնքներ առաջին իսկ հպումիդ, մեջդ կայծ մը կկաթեցներ ու քեզ կստիպեր, որ ա՛յ իրեն հետևիս, քա՛յլ առ քա՛յլ, բոլոր առ քա՛յլ, հոգ չէ հեռվին:

Ու հետո, մոտն ապրողը չի տեսներ հաճախ լրիվ: Լույսը, մոտեն, կշաղցն ու քեզ կարգիլի դիտել: Պետք է հեռանալ՝ զգալու համար զայն: Լեռները քեզ չեն կախարդեր, երբ իրենց մոտն ես. պետք է հեռանալ՝ որ զանոնք ըմբռնեն իրենց բովանդակ շփոթությանը մեջ:

Էջերը, որ պիտի հետևին, ոչ կենսագրություն մը պիտի ըլլան սակայն, ոչ ալ ուսումնասիրություն մը իր գործին վրա: Ավելի ձեռնհասներուն կիցնա այդ զույգ մը հոգը: Իմ փորձ մըն է միայն քանի մը գիծեր տալու Դուրյան սրբազանի այնքան բազմաբնու և այնքան բեղմնավոր կյանքին, ոգեկոչելու համար պահու մը, երբ կրնան շտապով իր ծննդյան հարյուրամյակն ու մահվան երեսներորդ տարին, պատկառելի իր դեմքը այնպես ինչպես որ էր, կամ ավելի համեստ ըլլալու համար՝ այնպես ինչպես որ կրցած է զայն ճանչնալ այս տողերը գրողը:

2. ՍԿՅՈՒԴԱՐՆՆ ՊԱՐՏԻԶԱԿ

Եվ սակայն քա՛յլ առ քա՛յլ պետք է հետևիլ անոր կյանքին: Ան ծնած է 1860-ին, Սկյուդար, և եղբայրն էր վաղամեռիկ բանաստեղծ Պետրոս Դուրյանին: Եվ այսքանը արդեն շատ բան կըսե մեզ:

Միհրան, ան, որ օր մը պատմության պիտի անցներ իրեն Եղիշե արքայական Դուրյան, աչքը կբանար պահու մը, երբ հայ կյանքը հոն սկսեր էր փոխել: Հին շրջան մը կփոխվեր ու նորը կուգար դեռ դեղեկոտ քայլերով: Խորհրդավոր է զուգահեռությունը. Դուրյան կծներ Ազգային Սահմանադրության հիմնված տարին: Հաճախ ըսված է, թե Ազգային Սահմանադրությունը չպըսակեց հայ ժողովուրդին հույսերը և շարդարացուց լիովին իր հիմնադիրներուն սկզբնական երազները: Զայն պետք է դատել սակայն իրեն ծնունդ տվող մտահոգություն մեջ, ու պայքարին մեջ, զոր այդ առթիվ որդիները բացին իրենց հայրերուն դեմ: Եթե ան հաճախ քառակուսի անիվ եղավ, ամով վեճերու բեմ և կրքերու բախման վայր ու խանձարուր հայ ռոմանտիզ-

մի, լմոռնանք, որ երբեմն այնտեղ արձագանք տվին հայ ժողովուրդին վշտերը և երազները և, ու մարմին առավ ու բանաձևեցավ հայ դատը:

Որքա՛ն քմիծաղ հիմա մեր դեմքին վրա՝ երբ նոր օրերու կարկինով շափենք մեզմե անոնի շրջանը. փորձեցեք սակայն պահ մը ապրիլ այդ շրջանի մարդոց հոգին ու հուզումները, որպեսզի շատ բան ներքե անոնց միամտությունն ու անոր ընկերակցող սայթաքումներն ալ:

Այդ օրերու ռոմանտիզմն էր, որ հետո իրապաշտ պիտի դարձներ մեզ, ինչպես որ այդ օրերու մառախուղեն պիտի գար օր մը լույսը:

Դուրյան այդ մառախուղի օրերին կուգա, ու այդ օրերին կուգա լույսի ծարավը, որ հետո պիտի ոգևորեր ամբողջ սերունդ մը:

Տասներկու տարեկան կար արդեն, երբոր տեսավ մահը իր եղբոր, որ կշիջեր թշվառության մեջ: Ան տեսեր էր, թեև դեռ պատանի, բովանդակ դրամը, որ հանճարի հուրքով բռնկած տարաբախտ քերթողին կյանքը

դառնացուց և խամբեցուց անոր հանճարը, լսեք էր անոր սիրտ հեքերը և հեկեկանքը, ինչպես նաև տրտունջը Երկնքի դեմ:

Ձեր կրնար անոր հոգիին բան մը չկաթիլ իր հոգիին մեջ ալ:

Սկյուզարը, այդ տարիներուն, մեկն էր Կոստանդնուպոլսո ամենեն տաք անկյուններէն: Հոն էր մարմին առնր կրթական առաջին շարժումը ու հոնկն էր բխեք ժողովրդական պայքարը՝ իշխողներու լուծեն դատելու համար հայ կյանքը: Ծննդաւանը, որ հոն հիմնվեք էր 1836-ին, իսկապես լուսի վառարան մը եղեր էր տակալ, մանավանդ որոշ շրջան մը, համախմբելով ինչ որ Կոստանդնուպոլսո ունեք ընտիր: Խառնարան Միտակյան արդեն չկար, բայց կար իր շունը: «Պետտ»-են դեռ հետք մը կար Դուրյանի օրով ալ:

Դուրյան աշակերտեցալ նախ հոն: Ան ուսուցիչ ունեցալ Սիմոն Ֆելեկյանն ու Սրապիոն Քոլլյանը, երկու կարկառուն դեմքեր, երկուքն ալ հայագետ, այն օրերուն իմաստով, որոնցմէ առաջինը, ավադ, հանդգներ էր պահ մը Պետրոս Դուրյանի քերթվածներուն հետ վարվիլ այնպես, ինչպես աշակերտական շարադրութեանց հետ կվարվին.—սրբագրեք էր զանոնք,—իսկ երկրորդը հավանաբար ներշնչեր էր գրական ճաշակ և թատրոնի սերն ալ վառեր էր պատանի քերթողին մեջ:

Դուրյան հոն էր, որ ունեցալ իր առաջին շփումը հայ դպրութեանց հետ. թեև դեռ մանուկ, հոն առալ ան գիտութեան համը: Եվ ավելցնենք, որ Մելքոն Կյուրճյանը ևս հոն կուսաներ այն օրերուն, ան, որուն հետ բուն գրավեմ մը պիտի ունենար ինք օր մը:

Հետո, 1872—1873 թվականներուն, Ս. Խաչ կուսանի Դուրյան: Դպրոցակից են հոն իրեն վահրամ Թորգոմյանը, Հարություն Մրմրյանը և ուրիշներ, անուններ, զորս կհիշենք ցույց տալու համար սերունդը, որ հասունցալ իրեն հետ մեկտեղ:

Ս. Խաչի գրասեղաններուն վրա է դեռ, երբ 1873-ին, ուրեմն հաղիվ 13 տարու, իր գրական նախափորձերը կընե Դուրյան, իսկ երեք տարի հետո, ուսանելու տարիքին մեջ դեռ, ուսուցիչ կկարգեն զինքը նույն այդ դպրոցին մեջ:

Ու հինգ տարի ան կուսուցանե հոն, բայց և կուսանի: Արդեն գծված է իր բովանդակ կյանքի ուղին,—ուսանիլ և ուսուցանել:

Ոչ ոք կրցած է բացատրել սակայն, թե ինչպես, մեկնե, հոգեւոր կողման կմղվի Դուրյան: Հավանաբար հմայքն է տարած իզմիրլյան եպիսկոպոսի, որ այն օրերուն Ս. Խաչի քարոզիչ էր: Ու արդարև 1878-ին սարկավազ կծեռնադրվի իզմիրլյանեն, ու տարի

մը հետո Հայ Եկեղեցին իր ծոցը ունի Եղիշ վարդապետ Դուրյանը, դեռ գրեթե պատանի:

Այո, գրեթե պատանի, բայց արդեն հմայք կստեղծե իր շուրջը: Ուսուցիչն ու քարոզիչը, ձեռք-ձեռքի, ասպարեզ կրանան իրեն:

Քսան տարեկան վարդապետ՝ ան կհորինե արդեն իր առաջին երկը՝ «Ընթացք ի Գրոց բարբառ»:

Շրջան մըն է, երբ գրաբարը չէ լքած իր դիրքերը դեռ: Հավատացողներ կան դեռ անոր հարուստի: Մատաթիա Գարագաշյան և Հակոբ Գուրգեն փորձած են արդեն իրենց միամիտ փորձը մեռելը գերեզմանեն կանչելու, լույս ընծայելով «Ճաշակ ոսկեղէն դպրութեան»-ը և չհաջողելով ուրիշ բան ընել, բայց եթե ատեն մը ևս վառ պահեք պաշտամունքը գրաբարին ու անոր տեղ վերականգնել դպրոցներուն մեջ:

Դուրյան վարդապետ մեկն է գրաբարով խանդավառողներին: Գրաբարի ուսուցման իր դասագիրքը ապացուց է:

Նույն այդ տարին, 1880-ին, Դուրյան կմտնե արդեն իր բուն առաքելութեան մեջ: Պարտիզակի դպրոցին համար տեսուչ մը կհիտեն, որ միևնույն ատեն ստանձնե եկեղեցւո քարոզչութիւնն ալ, ու Դուրյանն է, որ կկանչվի այդ պաշտոնին: Իզմիրի ծոցին ծայրը, պըռտ բլուրի մը վրա թառած այդ դպրոցը լուսի ծարավով բռնկած է վաղուց, երբ Դուրյան ոտք կկոխե հոն: Դուրյան լուսի աղբյուր մը կըլլա լուսի ծարավ այդ գյուղին համար:

Պարտիզակը զայն փրկեց՝ կըսեն: Զայն կաղաչուրեց նախ մարմնով: Վտիտ ու դժգույն պատանին, որ եղեր էր ան Կոստանդնուպոլսեն շնեկնած, շուտով առուգացալ, դնդեր ու դույն ստացալ:

Պարտիզակը զայն կաղաչուրեց հոգով ալ:

Արդարև Դուրյան, երբ Պարտիզակ գացեր էր 1880-ին իբրև քարոզիչ և իբրև ուսուցիչ, հաղիվ քսան տարեկան էր, և ուրիշ բան չէր տարած իրեն հետ, բայց եթե մոգական անուներ, զոր եղբայրն էր իրեն տվեր, քանի մը տարվան ուսուցչութեան փորձը Կոստանդնուպոլսո մեջ, ինքնաշխատութեամբ ձեռք ձգված գիտական համեստ պաշար մը, և իր գրական ու գիտական նախափորձերը, որոնք լեցուն էին արդեն խոստումով:

Պարտիզակի մեջ էր, որ մարմին առալ Դուրյան: Տասր տարին, զորս անցուց այնտեղ, ոչ միայն լուսի ծարավով ողողեր էր հայ գյուղը, այլև խորացուցեր էր զինքը գիտական իր պաշարին մեջ: Ուսեր էր և ուսուցեր այնտեղ ամբողջ տասը տարի:

Բալ է՝ աչքն անցնել երկերը, որոնք իրմէն լույս տեսան Պարտիզակ գտնված տարիներ-

րուն, ինչպես՝ «Ընտիր ասացվածք»-ը (1882), «Ընթացք ի Գրոց բարբառ»-ի Բ տարին (1883), «Պատմություն հայ մատենագրության»-ը (1885), «Բառագիրտություն»-ը (1886), առանց հիշելու իր հոգովածները զանազան պարբերականներու, ինչպես «Երկրագունդ»-ի մեջ և իր տեղեկագիրները՝ Իգմիրյանց մրցանակի ներկայացած գիտական աշխատանքներու մասին:

Եվ աչքե անցուցե՞ր եք ցանկը սաներուն, որ իր ձեռքին տակ հասունցան Պարտիզակի մեջ: Տարբեր ասպարեզի և տարբեր արժեքով

մարդիկ, բայց բոլորն ալ հայ հանրային կյանքին նվիրեցին իրենք զիրենք:

Ըսենք անցողակի, որ եթե Դուրյան վարդապետի ցանած շունը չլլար, հավանաբար խաթարվեր հայ սրտով այդ փոքր ավանը: Մարդոսությունը չկրցավ աղիտաբեր ըլլալ հոն: Ամերիկյան բարձրագույն վարժարանը, որ հոն հաստատված էր, չհամարձակեցավ շատ հեռանալ իր կրթական առաքելութենեն, և Մխիթարյանները ուրիշ բան չըրին, բայց եթե Պարտիզակեն իրենց վանքը տանիլ ընդունակ տղոց հույլ մը, որոնք Ս. Ղազարի մեջ հետք պիտի ձգեին օր մը:

3. ԱՐՄԱՇ ՈՒ ԴՈՒՐԻՅԱՆ

Մեր սերունդը չէր իսկ ծնած Պարտիզակի իր տարիներուն: Մենք Արմաշի մեջ գտանք զայն:

Եվ արդարեւ Դուրյան միտքս կրեեր ամենն առաջ Արմաշը, Կոստանդնուպոլսո մոտիկ գուտ հայկական այն գյուղը, որ համբավավոր է իր Զարխափանով: Համբավավոր էր եղած դարերով և էր մեր օրերուն ալ:

Հայաստանի սրտեն հեռավոր ափեր նետված փշրանք մըն էր Արմաշն ալ, ինչպես էին Նիկոմիդիո շրջանի բազմաթիվ հայ գյուղերը՝ Պարտիզակը, Օվաջբը, Արսլանբեկը, ինչպես և Ադափաղարը, որ արդեն քաղաք էր, ուր դարերով անեղծ էին մնացեր հայ լեզուն ու հայկական ավանդությունները:

Արմաշն ու իր Զարխափանը աննշան պիտի մնային սակայն մեր պատմության մեջ, եթե հանկարծ դարեւանք մը ստեղծված չլլար այնտեղ իր կյանքի վերջին քառորդ դարուն, թեև վանքն ու իր կողքին հոգևոր կյանք վաղուց է կային, Ժէ դարու սկիզբին:

Նիկոմիդիո խաղաղ այդ անկյունին մեջ, Զարխափան Ս. Աստվածածնա հովանիին տակ դարեւանք մը հաստատելու նախաձեռնությունը Աշրգյան պատրիարքեն կուգար, բայց այդ նախաձեռնությունը իր սաղմնային ձևին մեջ ալ կ'մնար, եթե Օրմանյան սրբազան ցարեն հալածված, ընդհատած չլլար էջմիածնի մեջ սկսած իր առաքելությունը, Կոստանդնուպոլսո դարձած և հոգեին պատրաստ նման առաքելության մը լծվելու:

Օրմանյան պիտի չկրնար սակայն հաջողությունը պսակել իր առաքելությունը, եթե ինքն ալ, իր կարգին, իր կողքին չգտներ հանկարծ երիտասարդ այդ վարդապետը, որ տարի մը հետո Պարտիզակեն կուգար իբրեւ իրեն օգնական: Արմաշ հասած 1889-ին և անմիջապես գործի սկսած, տարվան մը փորձով ասակցած էր Օրմանյան, թե կարելի պիտի չլլար առձեռն ուժերով, այսինքն այն հոգևորականներով, որոնցմով կաղմված էր

տեղվույն միաբանությունը և կամ որոնք իր տրամադրության տակ դրվեցան, գլուխ հանել իրեն վստահված դժվարին գործը:

Դուրյան իր փրկությունն եղավ, և Արմաշին:

Դուրյանի հոբելյանական հատորին սկիզբը զետեղված կենսագրական նոթերուն մեջ շատ ճիշտ ըսված է. «Առանց Օրմանյանի կազմակերպող մտքին, Դարեւանքը պիտի չունենար կամ պիտի չկրնար շարունակել թերևս իր գոյությունը. բայց նույնքան ճշմարիտ պիտի ըլլա ըսել, թե առանց Դուրյանի Դարեւանքը պիտի չկրնար ստանալ դրական ու գիտական փայլը, զոր ունեցավ իր գոյության ընթացքին»:

Աշրգյան, քանի պատրիարք էր, շարունակեւ էր անշուշտ հովանավորել Արմաշը, ու գտնվել էր Աբիկ Ունճյան մը ևս, որ իր ուսերուն էր առեր նյութական հոգը: Բայց այդքանը բավ չէր: Օրմանյան, ակնարկելով Աշրգյանի ունեցած դերին, կրսե, թե ստակայն յուր մասը հովանավորի դերն էր, նյութականը Ունճյան Աբիկի, և ներքինը Օրմանյանի և Դուրյանի արդյունք էր: Օրմանյանի դերը ևս հովանավորի դերին պիտի վերածվեր շուտով, երբոր պատրիարք դառնար, և Արմաշի հոգևոր բեռը պիտի դրվեր Դուրյանի ուսերուն:

Դուրյան վարդապետ երեսուն տարեկան կար-չկար, երբ ոտք կոխեց Արմաշ, հայ նոր հոգևորականությունը պատրաստելու առաքելության լծվելու համար: Բայց ան արդեն պաշար կտաներ իր հետը և պատկառանք: Ու այդ պաշարին և պատկառանքին ուժով էր, որ ան ամբողջ սերունդ մը թրծեց, նախ, 6 տարի, գործակցելով Օրմանյանին, հետո, 8 տարի ալ, միս-միսակը, այսինքն իր իսկ շունչովը:

Եվ ադկե է, որ Արմաշ ու Դուրյան սկսան այլևս շփոթվիլ:

... երբ մանուկ էի՝ քանիցս զիս տարած են Արմաշ։ Այդ օրերին բան մը միտքս չէ։ Կհիշեմ միայն գոմեշի սալլերուն թափորը, որ Աղափազարեն ճամբա կելլեր դանդաղ-դանդաղ, կանգ կառներ պահ մը Զիֆուլիկ, որպեսզի սալլերը քիչ մը հանգին ու մարդիկ քիչ մը «գովանան» ջուրին եզերքը, ու հետո ճամբա կրկնար վերստին, ճոնշալեն ու ճոնշալեն, մինչև որ հասներ Արմաշի սարը։ Կհիշեմ Դեյիրմեն-դերեն, ուր կկենային դարձյալ սալլերը, ու ջաղացքի հացը զոր հոն կերած եմ։ Արմաշեն բան մը միտքս չէ։

1900-ի այցա արդեն միտքս է, Դեռ փոքր մանուկ, բայց արդեն գիտեի, թե ուխտի տեղ մըն է Արմաշը, ուր ցավազարները բժշկելու կերեն, թե վանք մը կա հոն ու լեփ-լեցուն վարդապետ։

Գոմեշի նույն սալլերը, նույն արարողությունները Զիֆուլիկի և Դեյիրմեն-դերենի մեջ, ու նույն վերելքը դեպի Արմաշի սարը։ Բայց հիմա արդեն վանքը ուրիշ է քեզ հա-

մար։ Կրնաս մտերմանալ անոր հետ, կըրնաս ման գալ ամեն տեղ ու տեսածդ միտքդ պահել, — Քառասուն Մանուկը, վանքին ջաղացը, այգին։

Այդ օրվրեն կհիշեմ ես Դուրյանը, կհիշեմ, մշուշի պես, իր պատարագը։ Հետագային ալ տեսած եմ իր պատարագները, բայց ուրիշ պատարագ էր այն առաջինը։

Այդ օրվրեն է, որ միտքիս մեջ կշիռվին Արմաշն ու Դուրյանը։ Օրմանյանն էր Դըպ-րեվանքն ստեղծողը, ու հետագային ալ շարերը վարեցին զայն- ինչպես Բաբգենը, տերը վարեցին զայն- ինչպես Բարգենը, թորգոմը, բայց առանց Դուրյանի կարելի պիտի չլլար Արմաշն ըմբռնել, ոչ ալ Դուրյանն ըմբռնել առանց Արմաշի։ Դուրյան եղավ Արմաշի հոգին։

Տասնչորս տարիները, զորս անցուցան վանքին մեջ, իր կյանքին ամենն բեղմնավոր տարիներն էին արդարև։ Այդ շրջանին էր, որ Արմաշը հասցուց իր լավագույն հունձը, ու Դուրյան, ինքը, հոն հասունցավ լրիվ, իր բարձունքն հասավ։

4. ՀՈՆԻԱԿԱՆԻ ԱՓԵՐՈՒՆ ՎՐԱ

Տասնչորս տարի վանքի մը ծոցը, գիշերներեկ գրքերու մեջ խոր թաղված, օրնիբուն ուսանելով և ուսուցանելով, — չէին կրնար չբայցալվիլ մարդու մը ջիղերը։ Դուրյան ստիպված էր բժիշկներուն անսալ ալլա։ Անհրաժեշտ էր միջավայր փոխել։

Ու ան սիրով համակերպեցավ, երբ իզմիրցիք առաջնորդ ընտրեցին զինք 1904-ին։ Ես չեմ հավատար, որ Դուրյան Իզմիր գնաց, խեղճուկ Արմաշեն նախընտրելով Հոնիականի դիցուհին իր քաղաքի հրապույրներով, կամ նյութական բարօր վիճակ մը ապահովելու համար իրեն, ինչպես որ կակնարկե ֕րմանյան իր «Ազգապատում»-ին մեջ. «Եթե Դուրյան յուր սիրած ուսումնական կյանքին զատվելով վարչականին մտնել կափաքեցավ, ոչ թե վարչական զբաղմանց վրա հարգ կամ բաղձանք ունենալեն հառաջ եկավ, այլ պարզապես յուր ապագային համար նյութական միջոցներու պետքը զգալուն հետևանքն եղավ, որուն ստուգիվ ձեռնառու չեղավ Դպրեվանքը»։

Իսկ իր կենսագրության մեջ, որ Թորգոմ եպիսկոպոսի գրեն ելած է, ուրիշ կերպ կրավի. «Վանական կյանքի սեղմ պայմանները, որոնց մեջ ճնշված էր տասնչորս տարիներն ի վեր, նյութական ու բարոյական հոգերու մաշող սաստկությունը, և, վերջապես, գիշե-

րաշան տքնությունց խոնջները հետզհետե ազդած էին իր ֆիզիկականին վրա, ու մարթային բուռն անհանգստություն մը կնեղեր զինքը հաճախ, երբեմն անկողին ալ ձգելով սաստիկ տենդ ու տապով։ Բժիշկները անհրաժեշտ նկատած էին իրեն համար թողուլ վանքը և ալելի հանգստավետ կյանքի մը պայմանները նախընտրել։ Այս պատճառով չկրցավ մերժել Զմյուռնիո թեմին հրավերը»։

Իզմիրի իր չորս տարիները միջանկյալ մեկ շրջանն էին իր կյանքին։ Բայց այդ միջանկյալ տարիներուն անգամ ան չղաղրեցավ ուսանել և ուսացանել։ Միշտ գրքերուն մեջ էր, ու միշտ ամբիոնին վրա։ Այս անգամ ալ Մեսրոպյան և Հոփսիմյան վարժարաններուն սաներն ու սանուհիները բախտն ունեցան զինք ունկնդրելու։

Բայց Իզմիրի իր տարիները ալլապես ալ ուշագրավ դարձան։ Իզմիրի մեջ ատեն ունեցավ բանաստեղծությունք մալ պարսպելու։ Եթե Ս. Մինասի շուքին տակ, Պարտիզակի մեջ, և Արմաշ՝ Քառասուն Մանուկի կողքին, գիտական մարդն էր որ հասունցեր էր իր մեջ, Հոնիականի ափերուն վրա, արդեն, քերթողն է, որ կլրանա իր մեջ։ Իր լավագույն քերթվածները այդ օրերն են մեզ կուգան։

5. «ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆ ՆՐԲԱՐՑ ՄԵՐՈՑ ԳԵՐԵԼՈՑ»

Իզմիրի առաջնորդ էր, երբ, 1908-ին, «Հուրրիեթ»-ը հռչակվեցավ Կոստանդնուպոլսո մեջ։

Երեք տասնյակ տարիներու շարաշուք լուծե մը հետո հանկարծ ինքզինք ազատած կարծեք էր հայ ժողովուրդը, լեցված ան-

զուսպ խանդավառությամբ մը, ինչպես կըլլան բանտե մը ազատվողները, ու շփոթած, խավարեն հանկարծ լույսին ելող մարդոց պես: Դինով էինք:

Դինովության մեջ մարդ կկուրնա ու կկորսնցնեն իր բանականությունը:

Այդպես էր այդ օրերուն հայկական Կոստանդնուպոլիսը: Եվ ան, հին ռեժիմը քանդված տեսնելու իր մոլեգնության մեջ, տապալեց նաև Օրմանյանը, որ տասներկու տարի պատրիարքություն էր ըրեր, Համիդի ամենն զարհուրելի այդ տարիներուն:

Օրմանյանը տապալելն հետո, նոր կուտք մը պետք էր նոր օրերու համար: Եվ այդ կուտքը կարծես վաղուց էր պատրաստ: Իզմիրլյանն էր, որուն առաջին պատրիարքության ատեն ցույց տված համառ կեցվածքը Համիդի հանդեպ փառապսակ մը հյուաներ էր իրեն, և այդ փառապսակը ավելի շքեղացրե էր 12 տարվան իր աքսորով Երուսաղեմի մեջ: «Երկաթե պատրիարքը» հերոսացեր ալ էր: Եվ ան պատրիարք ընտրվեցավ 83 ներկա երեսփոխաններու միաձայն քվեով:

Մինչև իզմիրլյանի դարձը Երուսաղեմեն՝ տեղապահ մը պետք էր սակայն Կոստանդնուպոլսո Աթոռին համար: Եվ այդ տեղապահը Դուրյանը եղավ, որ Կոստանդնուպոլիս կանչվեցավ իսկույն իզմիրեն:

Պետք էր այդ օրերու խանդավառությունը ապրած ըլլալ՝ վերդգալու համար ջերմությունը, որով իսկույն շրջապատվեցավ Դուրյան, հայ ժողովուրդի բոլոր խավերեն. իսկ իր անդրանիկ քարոզը, զոր լսեցինք Մայր Եկեղեցիին բեմեն, գոհար մըն էր հոգեկան վերացման ու բանաստեղծության: Քարոզ մը չէր, այլ քերթված մըն էր իր խոսածը այդ օր. «Հայ Եկեղեցին դարուց ի դար արձագանքեր է իր կամարներուն տակ. «Աղատութիւն եղբայրց մերոց գերելոց...».— այսպես սկսավ, ու երբ վերջացուց, արցունքը կշողար բոլորին աչքերուն մեջ, ու վաղվան լուսավոր օրերու կարոտովը կթրթռային մեր հոգիները:

Դուրյանի տեղապահության շրջանը հազիվ երեքուկես ամիս տևեց, հուլիս 16-ին

մինչև հոկտեմբեր 31, ու վերջ գտավ Իզմիրլյանի Պատրիարքական Աթոռ գալուն հետ: Այդ շրջանը ճառերու ու ցույցերու, կեցցեններու և ծափերու, շրջանն էր, ու Դուրյանի մեծ դեր մը վիճակված չէր այդ պահուն: Ամբոխն ու ամբոխավարներն էին, որ կտիրեին ամեն տեղ, մամուլին մեջ թե փողոցը, նույնիսկ Պատրիարքարանն ներս:

Ձոհեր կփնտռեր ամբոխը 32 տարիներու իր զայրույթը հագեցնելու համար կարծես, փուլթ չընելով, թե որն է անոնց մեջ բուն մեղավորը: Թերթերը լեցուն էին ամեն օր մեղադրանքներով ասոր անոր հասցեին. թերթերուն պակաս թողածը կլրացնեին թուղթիկներն ու բրոշյուրները: Անուշ ջուրի հերոսներու փաղանգ մը բուսած էր գետնին և դատ ու պատիժ կպահանջեր դավաճաններուն համար: Թղթատեցեք, եթե սիրտերնիդ կդիմանա, այն օրերու թերթերը, տեսնելու համար, թե ինչ հերոսներ ունեցանք ու ինչքան պատվո ատյաններ՝ «դավաճան»-ները դատելու համար:

Հարվածներ կտեղային հոգևորականներու ալ վրա:

Մեծագույն թիրախը անշուշտ Օրմանյանն էր, տեսակ մը քավության նոխազ: Օր չէր անցներ, որ ցեխ մը շնետվեր անոր հասցեին: Չկա մարդ, որ թերություն չունենա կամ սխալ մը չգործե: Օրմանյան ալ ունեցեր էր անշուշտ բնավորության իր բացասական գծերը, և իր վրեպներն ալ: Բայց ինչ որ եղավ անոր դեմ՝ միայն կուրցած ամբոխը կրնար ընել: Ամբոխը միմյակ չէր սակայն. զայն կհրահրեին անձնական կիրքե և, հաշիվներե կուրցած մարդիկ: Եթե կարենա բացատրվիլ իսկ առանց դատ ու դատաստանի զայն Աթոռն վար առնելու դեպքը, Կոստանդնուպոլիսը իր տարեգրությանց մեջ ամոթով պիտի արձանագրե 1908 հուլիսի 25-ի խայտառակությունը: Գոհհիկ ցույցերով այն օրը Օրմանյանը իր տունեն Պատրիարքարան տարին՝ որպեսզի չփախչի Ազգին հաշիվ չտված...

6. ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍՈ ՊԱՏՐԻԱՐԺ

Դուրյան Կոստանդնուպոլսո պատրիարք կըլլար դժբախտ պահու մը: Տարի մը անցած իսկ չէր այն խարուսիկ աղատութենեն ի վեր, զոր Համիդ շնորհներ էր իր ժողովուրդին, հայուն ալ հետը: Համիդ ինքն իսկ դավեր էր իր շնորհած աղատության, գահեն տապալել ու տեղը բռներ էր, հանձին անվանական սուլթանի մը, ինքը Իթթիհատը, նույնքան կեղծ ու նույնքան դաժան, որքան իր գահընկեց

վարպետը: Ու ճիշտ այն օրը, երբ Համիդ կփորձեր խեղդել Կոստանդնուպոլսո մեջ իր հռչակած Հուրիեթը, անդին Աղանայի մեջ կջարդվեին քանի մը տասնյակ հազար հայեր: Եղեռնը ներշնչվեր էր անշուշտ Կոստանդնուպոլսեն: Հայ ժողովուրդը կապրեր անդոհանքի, բայց և սրտմտության օրեր: Կանավարությունը կմերժեր մեղավորները լրիվ դատել Աղանայի մեջ, ձևակերպության հա-

մար քանի մը տասնյակ թուրք միայն հանելով կախաղան ու անոնց հետ քանի մը հայ ալ, որպեսզի թուրք ամբողջին սիրտը ևս զովանա:

Ու նույն այդ պահուն հայ ժողովուրդը պառակտված էր ինքն ալ ներսեն: Հայկական Բյուզանդիոնը բռնված էր ամուլ վեճերով: Ազգային ժողովը սանձազերծ կրքերու կըրկես մըն էր ավելի, ու մարդիկ կուրցած էին կրքերեն, ինչպես տարի մը առաջ կուրցեր էին գինովութենեն: Բաց ու գոցի շարաբաստիկ խնդիրը եղբայրը լարեր էր եղբոր դեմ:

Այդ օրերուն է, որ պատրիարք ընտրվեցավ Դուրյան, Իզմիրլյանի փոխարեն: Մեկը, որ իր անուշ ժպիտովը միայն խոսքեր էր մինչև այն ատեն իր սաներուն ու իր ժողովուրդին, ի՞նչ կրնար ընել գառագեղին մեջ: Ի՞նչպես պիտի կարենար մաքառիլ կառավարության մը հետ, որ Եվրոպային կեղծ ձևեր հետը բերած ու Համիդի հոգին իր ներսը դրված միշտ ամուր՝ կհամառեր միշտ հայը ճգմել, Եվ ինչպե՞ս պիտի հաջողեր խաղաղեցնել կուսակցական մոլեգնած կրքերը, որոնք արդեն վերածված էին ատելության ու ոխի: Մոգական ցպիկներով փոթորիկին ամոքելու դարը վաղուց էր անցած:

Մտքին առջևն է իր պարտված մարդու դեմը Ազգային ժողովի մեջ, նիստին պահուն: Բաց ու գոցի խնդիրն էր, որ կծեծվեր դարձյալ նույն օրը: Կոնդակ մը ստացված էր Իզմիրլյան կաթողիկոսեն, որ կհորդորեր փակ պահել եկեղեցիները միտինգներու առջև, ու այդ կոնդակը փոխանակ կրքերը մեղմելու, ավելի ևս շղթայաղեծ էր ըրեր: Դուրյան ժողովականներուն կնայեր անզոր, ոչ իր բարի ժպիտը ուժ ուներ այդ պահուն, ոչ ալ իր քաղցր բառերը:

Հովվական սրինգի մը կախարդանքովը շեն խաղաղիր գալլերը, իսկ այն օրերուն ամեն մարդ մեյ-մեկ քիչ գալլ էր:

Շատեր զգացր էին առաջին վայրկյանեն, որ Դուրյան հարմար մարդը չէր Պատրիարքության Աթոռին համար, մանավանդ այն օրերուն, երբ Աղանայի սպանդը սկսեր էր դարձյալ վիճ բանալ հայերուն և թուրքերուն միջև, և մյուս կողմն հայ կյանքը սկսեր էր փոթորկիլ ներսեն՝ կուսակցական կրքերու ալիքներուն անձնատուր: Նման օրերու մեջ տարբեր խառնվածքի տեր մարդիկ պետք են:

Դուրյան պատրիարք եթե չկրցավ կուսակցական կրքերու ալիքին մեջն անսպաթաք անցնել իրեն հանձնված նավը, չտկարացավ սակայն Աղանայի աղետին հանդեպ իր ցատու մին մեջ և խրոխտ մնաց միևնույն վերջին

պահը: Միակ դիրքն էր, զոր կրնար բռնել հոգևոր պետ մը այն օրերուն, անբարյացահամ կեցվածքին առջև կառավարության մը, որ կխուսափեր արդար դատաստանն մը: Նման դատաստան մը երևան պիտի հաներ թուրք ժողովուրդի վարիչներուն ալ մեղսակցությունը եղեռնին մեջ, իսկ թուրք կառավարությունը, ըսենք մանավանդ Իթթիհատը, որուն ձեռքին մեջն էր երկրին ամբողջ ղեկը այդ պահուն, կողոպտ, որ կապացուցվի ճշմարտությունը: Կեղծ էին բոլոր միջիթարական խոսքերը և պարզ ձևակերպություններ էին կատարված քննությունները: Չմոռանաք պարագան ամենեն քիչ հայ կարծված հայու մը՝ Հակոբ Պապիկյանի, զոր պառլամենտը Աղանա ղրկեց կծու թուրքի մը՝ Յուսուֆ Բեմալի հետ մեկտեղ, և որ աղետի վայրեն Կոստանդնուպոլիս դարձավ ավելի քան հայ մը, լեցված ցատու մով և վրեժխնդրությամբ, բայց իր տեղեկագիրը պառլամենտ ներկայացնելու օրեն դիշեր մը առաջ այլևս չկար. մեռած էր խորհրդավոր պարագաներու մեջ...

Ու հայ ժողովուրդի այդ խռովքի օրերուն, որքան սփոփիչ էր լսել, թե պատրիարքը մերժած է եթթյալ պալատ՝ մասնակցելու համար սուլթան Ռեշադի գահակալության տալիս տրված հանդիսավոր ճաշին, և ըսած՝ «Երբ անդին Կիլիկիո մեջ դիտվեն կան անթաղ, հայոց պատրիարքը չի կրնար մասնակցիլ այդ արյունոտ ճաշին»:

Ճաշին եղեր էին անշուշտ հայեր, ինչպես օսմանյան պառլամենտը հայ անդամները, երեսփոխան թե ծերակուտական, ինչպես որ եղեր էին անոնցմե ոմանք շատ ավելի արյունոտ ճաշի մը, զոր քանի մը ամիս առաջ տվեր էր Կարմիր սուլթանը պառլամենտի բացման առթիվ...:

Դուրյան չէր կրնար երկար դիմանալ: Եվ ան չդիմացավ: 1910 սեպտեմբեր 22-ին ան ստիպվեցավ տալ իր հրաժարականը, հակիրճ պատճառաբանությամբ մը: Ան կխոստովաներ պարզապես, «Թե հակառակ փանաքի ճիգերու, կարող չեղա պաշտոնական հարաբերություններով բաղմակարոտ հայ ժողովրդյան ամենակենսական պետքերուն և պահանջներուն գոհացում տալ բաղձացված չափերով, թե բացարձակապես ամեն կուսակցութենն վեր մնալով հանդերձ անկարող եղա մեր ազգային կյանքը ակնհայտնի փշացնող ընդդիմադիր ուժերը հրավիրել հաշտ ու համերաշխ գործակցության մը և ազգային իշխանությունը իր բարոյական կետեն բարձրությանը մեջ ըմբռնված ըլլալու միամտությունս օգտակար արդյունք մը չունեցավ ինքնին»:

Ազգային երեսփոխանական ժողովը նույն օրն իսկ ընդունեց իր հրաժարականը:

Դուրյանը ես իբր ուսուցիչ չունեցա, բայց զայն ունեցա իբր քննիչ Կեդրոնականին

7. ԴՈՒՐՅԱՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

Ընթերցողներս թող շխարվին խորագրես, Դուրյան կաթողիկոս եղած չէ երբեք:

Եվ սակայն դիպվածով մը միայն չեղավ: Կաթողիկոսներ ունեցած ենք, որոնք ընտրված են բայց չեն կրցած օծվիլ, ինչպես Արղությանը. 1800 մայիս 8-ին կաթողիկոս ընտրված, 1801 մարտ 9-ին մեռեր էր Թիֆլիս, էջմիածին անգամ չհասած: Եղած են, որոնք կաթողիկոս են ընտրված, բայց մերժած են ընդունիլ, ինչպես Ներսես Վարժապետյանը, որ ընտրվել էր 1884 մայիս 9-ին և ցարեն ալ վավերացվել. առողջական վիճակը, զոր պատճառ էր ցույց տվել մերժելուն, պատրվակ կարծվեցավ պահ մը, մահը սակայն չուշացավ. ան աչքերը փակեց նույն տարվան հոկտեմբեր 26-ին:

Ունեցած ենք կաթողիկոսներ, որոնք ընտրված են բայց չեն վավերացված, ինչպես Մելքիսեդեկ եպիսկոպոսը. 1885-ին ան էր ընտրված իբրև առաջին թեմանոս, և սակայն ցարը Մակարի ընտրութունը վավերացուց: Մելքիսեդեկ եպիսկոպոսը 30 քուե էր ստացել Մակար եպիսկոպոսի 16 քվեներուն դիմաց, բայց Մակար նստավ Աթոռը:

Եղած են դեմքեր, որոնք հավանաբար ավելի հարմար էին Կաթողիկոսական Աթոռին համար, բայց Ազգը չէ ընտրած զանոնք. Օրմանյանը՝ օրինակ: Կիրքերը շատ բուռն էին 1909-ին, ինչպես և 1911-ին, և իր շուրջ ստեղծված վեճերը դեռ շատ թարմ, որպեսզի կարենար քվե շահիլ: Դեպքերն են հաճախ, որ մարդը կվարեն:

Եվ վերջապես դեմքեր ալ եղած են հայ հոգևորականության մեջ, զորս Ազգը ուզած է ընտրել, բայց դավաճանած է քվեն: Դուրյան այս վերջիններեն է:

Իզմիրլյանը վախճանած էր 1910-ին և 1911 դեկտեմբերին էջմիածին էին հավաքված պատգամավորներ աշխարհի բոլոր կողմերեն՝ ընտրելու համար անոր հաջորդը:

Հրջանավարտ եղած տարին, 1909-ին, Դուրյան պատրիարք էր այդ միջոցին, բայց սիրով եկեր էր մեր գրաբարի և մատենագրության քննության:

Դուրյան, որ 1909-ին իբր երկրորդ թեմանոս ընտրված էր Իզմիրլյանի հետ, միակ հավանական ընտրելին կամար հիմա:

Եվ արդարև Կոստանդնուպոլսո մեջ լուր ունենիք, թե էջմիածին հավաքված պատգամավորները համաձայն են արդեն կաթողիկոս ընտրել Դուրյանը, կազմակերպելով այնպես, որ ան քանի մը քվե ավելի ստանա քան Սուրենյանը, որ պիտի ընտրվեր իբր երկրորդ թեմանոս:

Մենք Կոստանդնուպոլսո կսպասենք վայրկյանի վայրկյան իր ընտրության լուրին. Դուրյան արդեն կաթողիկոս էր մեզ համար:

Թերթի մը խմբագրության մեջ կաշխատեի ես այն տարին և հերթապահ էի այդ գիշեր. հետս կամար հերթապահ գրաշար մըն ալ: Դուրյանի կենսագրականը շարված, զետեղված էր էջին մեջ, ինչպես և լուսանկարին կիշեն: Քանի մը տող պարապ էինք թողած, որպեսզի վերջին պահուն ավելցնենք ստացած քվեներուն թիվը ևս, երբոր հեռագիրը ընտրության լուրը բերեր:

Եվ ահա շփոթեցուցիչ անակնկալ: Հեռագիրը հաղորդեց, թե կաթողիկոս է ընտրված Գևորգ Սուրենյան 72 քվեով:

Ի՞նչ ենք քաշեր գրաշարն ու ես, որպեսզի Դուրյանի համար շարվածները էջեն հանենք, շարված պահեստի ուրիշ նյութեր զետեղենք անոնց տեղ ու քանի մը տողով ալ ծանուցանենք Սուրենյանի ընտրությունը:

Օրեր հետո, սակայն, պարզվեցավ ծանոթ դավը: Դուրյանը գեղշեր էին իրենց քվեներուն մեջեն, որպեսզի ավելի ըլլան Սուրենյանի քվեները: Ու Դուրյան ստացել էր մեկ քվե պակաս:

Եթե Դուրյան բազմեր Կաթողիկոսական Աթոռը, տարակույս չկա, որ իրեն հետ բացառիկ պատկառանք կմտներ վանքեն ներս, և Գևորգյան ճեմարանը ոսկյա նոր շրջան մը կապեր քանի մը տարի:

(Շարունակելի)